

***CONSIDERACIÓNS
METODOLÓXICAS PARA A
EDICIÓN CRÍTICA DE TEXTOS
LITERARIOS GALEGOS DO
SÉCULO XX. O CASO DE O
PORCO DE PÉ (1928) DE
VICENTE RISCO***

Olivia Rodríguez González

Universidade da Coruña

doi:10.17075/tucmeg.2015.016

I. PROLEGÓMENOS

No curso das pescudas arredor de Vicente Risco e a súa xeración literaria que realicei para a miña tese de doutoramento sobre a narrativa do autor ourensán (Rodríguez 2001), decateime da transmisión de grallas, lecturas difíciles non resoltas, incoherencias sintácticas e outros obstáculos hermenéuticos que se producían nas edicións de textos, tanto deste autor como doutros escritores da literatura galega do século XX. A isto sumábanse, nas reedicións do último terzo do século XX, os cambios no texto para adecualo ás sucesivas normativas propostas desde distintas institucións para a escrita do idioma galego. Estas normas non só atinxían á ortografía, senón que se estendían a todos os niveis lingüísticos, consonte avanzaban os estudos filolóxicos académicos que lles servían de soporte. A insatisfacción como lectora perante un texto literario editado nesas condicións foi o principal motivo para emprender, anos despois, un traballo de crítica textual aplicado á novela de Risco *O porco de pé* coa finalidade de ofrecer unha edición da novela con rigor filolóxico.

Comecei o traballo en maio de 2012 no seminario arxentino «Germán Orduna» de Edición e Crítica Textual (SECRIT).¹¹⁷ O seu fundador, Germán Orduna (1926-1999), formouse na Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Buenos Aires. Creou o seminario en 1978, cando xa contaba cunha longa experiencia na crítica textual logo de investigar á beira de Hugo Friedrich no Romanisches Seminar da Universidade de Freiburg nos anos 60, onde se integrou na escola neolachmaniana, á luz da cal editou en 1981 o *Rimado de palacio* do Chanceler Ayala. Orduna foi, polo tanto, un conspicuo representante hispánico da ecdótica de cuño neolachmaniano e deixou como legado un equipo de investigadores de traxectoria recoñecida, especialmente na

¹¹⁷ Pertence ao «Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas» e ten a súa sede no «Centro Argentino de Estudios Históricos Sánchez Albornoz» en Buenos Aires. <http://www.iibicrit-conicet.gov.ar/investigadores/ordunagerman.html>

edición de libros cabaleirescos e a publicación anual desde 1981 da revista especializada *Incipit*.¹¹⁸

Presenteille ao seminario o meu proxecto de estudo e edición de *O porco de pé*, texto cuxa lingua e problemas edición parecían quedar lonxe do mundo dos manuscritos do pasado literario hispánico, e da vía de investigación do material pre-textual de obras contemporáneas, na que o SECRIT traballa ultimamente. Malia tratarse dunha nova exploración cuxos resultados están aínda por darse á luz, foi acollida con interese e atención polo director, José Luis Moure, que me iluminou o traballo en todo momento.

II. O MÉTODO NEOLACHMANNIANO DE CRÍTICA TEXTUAL

Esgotado o Humanismo que recuperaba o estudo e reconstrución de textos deturpados iniciado en Alexandría na época helenística, seguiu unha longa fase de desordenada elaboración de edicións de textos antigos, onde o crítico emendaba de acordo coa súa formación e coñecemento das disciplinas filolóxicas auxiliares —historia da lingua e da cultura e paleografía, entre outras—, cando non a partir do criterio personal e subxectivo. A este estado de cousas puxo fin o método ideado polo alemán Karl Lachmann (1795-1851) para textos bíblicos e grecolatinos, que establece un percorrido en distintas fases. Primeiro recóllense os testemuños directos e indirectos dun virtual arquetipo próximo ao orixinal (*recensio*). Cotéxanse a continuación os testemuños e ordénanse baixo o principio da coincidencia de erros, eliminando os repetidos. Elabórase, a seguir, o *stemma* ou esquema arbóreo xenealóxico da tradición textual, baseado na comunidade de erros e no binarismo lectura errada / boa lectura. Chégase así á fase de reconstrución dese orixinal (*constitutio textus*). A edición crítica remata coa elaboración dun aparato crítico que dá conta do proceso citando as variantes. Lachmann basea rigorosamente a elección de lectura entre variantes polo criterio de maior frecuencia de aparición, deixando só intervir a conxectura do crítico no caso de números equivalentes de aparicións de lecturas enfrontadas. Tamén considera que na fase de emendas de erros, a decisión do crítico debe fiarse do seu xuízo, de non existir fonte na que apoiarse.

O método de Lachmann foi practicado por Gaston Paris (1839-1903) en Francia, ata que chegou a facer crise co seu discípulo Joseph Bédier, cando este alertou sobre a imposibilidade de elaborar *stemma* fidedignos e claros para os

¹¹⁸ Dirixida polo director do SECRIT, José Luis Moure. Durante a miña estada coincidín con Lilia Ferrario de Orduna, Mercedes Rodríguez Temperley, Juan H. Fuentes, Leonardo Funes e Jorge Ferro, entre outros investigadores.

textos que se pretenden reconstruir pensando só nun arquetipo do que se derivan dúas vías enfrontadas. É preferible, sostén, editar un dos testemuños sobreviventes, o que se considere *codex optimus*, segundo o grao de proximidade ao orixinal (Bédier 1928). Reaccionaron contra Bédier os filólogos que non se conformaban con ese texto único e preferían coñecer as diferentes intervencións que facían problemático todo texto. Poñían en dúbida, ademais, a supremacía dunha copia que terminaba dando prioridade ao copista sobre o autor (Pérez Priego 2011: 29).

Proven esta reacción da filoloxía italiana, representada por Giorgio Pasquali, Gianfranco Contini, Césare Segre e outros críticos textuais. A obra de Paul Mass, *Textkritik* (1927, 1950) é tamén unha ponte entre o positivismo e a recuperación á luz da semiótica dos presupostos de Karl Lachmann. O método dos erros é superado polo método de estudo de variantes da corrente neolachmanniana, termo utilizado por primeira vez por Contini (1986: 68). Da semiótica procede a valoración non só do texto orixinal do autor, senón de cada un dos textos dos copistas, entre os que se establece un diálogo textual digno de ser considerado polo editor.

Orduna parte da idea que ten Segre do texto como estrutura lingüística orixinada nun acto de comunicación. Desde este enfoque, a crítica textual adquire unha dimensión dinámica de análise diacrónica desde o momento de emisión do orixinal ata a recepción da mensaxe textual no tempo presente: «ademais, la crítica textual puede intentar restituir el texto al acto de comunicación dado en la comunidad textual de origen y ofrecer un texto vivo y válido para la comunidad textual contemporánea» (Orduna 2000: 9).

III. APLICACIÓN DO MÉTODO Á EDICIÓN FILOLÓXICA DE *O PORCO DE PÉ*

O problema crítico de cada texto ten carácter individual, e daquela é imposible resolvelo coa aplicación exclusiva do manual de crítica textual. No caso de *O porco de pé*, as características que o individualizan proceden do contexto lingüístico e literario galego das sucesivas edicións.

III. 1. A análise da historia textual é un labor propedéutico que deixa preparado o camiño para as fases seguintes. En *O porco de pé*, atopamos un texto do que arestora se descoñecen manuscritos e, por tanto, ten unha historia exclusivamente impresa. Consérvase a *editio princeps* feita en vida do autor en 1928. Tras un lapso de 44 anos, *O porco de pé* reedítase en 1972 e continúa coñecendo reedicións e reimpresións ata a actualidade. Destes primeiros datos non se desprende a necesidade de que a novela sexa obxecto dunha edición crítica. Ao contrario, podería resultar improcedente, dado que existe unha

edición non variada polo autor, que falece en 1963. Porén, *O porco de pé* preséntase desde a súa orixe como texto problemático. En primeiro lugar, porque a edición *princeps* contén variantes que poden deberse tanto ao autor como a erros de interpretación do caixista. En que medida responden a unha ou outra causa é cuestión que require unha análise atenta do contexto histórico e textual en que se edita a novela. O texto tamén é problemático porque desde 1972 foi sometido a revisións editoriais para a súa actualización normativa que, como dixemos, alén do ortográfico, afectou a todos os seus niveis lingüísticos. Este segundo trazo da súa historia textual é inherente ao proceso político cultural da comunidade literaria a que pertence, e daquela, compartido por outros textos literarios coevos e próximos. Este feito permítenos falar dunha «comunidade textual ampla» cuxa necesidade de análise é corolario desta proposta.¹¹⁹

III. 2. Antes de entrar nos pormenores da historia textual da novela, aclararemos os resultados da *recensio*, isto é, a recompilación, ordenación e breve descrición dos testemuños impresos da novela de Risco. *O porco de pé* coñeceu catro edicións diferentes, que denominamos A, B, C e D:

-A: edición *princeps*, 1928, co título *O porco de pé: novela*, na editorial «Nós, Publicacións Galegas e Imprenta», A Cruña, 200 páxinas (o texto da novela comeza na páxina 5). Realizouse en 2008 unha edición facsímil para conmemorar os 80 anos da *princeps*: patrocinada por diversas institucións públicas,¹²⁰ foi unha «edición non venal realizada para a Fundación Vicente Risco», acompañada do folleto de Manuel Outeiriño, «O humor político de Risco».

-B: segunda edición, 1972, non exenta, titulada *O porco de pé e outras narracións*, número 8 da colección «Trasalba» da Editorial Galaxia. O libro ten 254 páxinas. O texto da novela comeza na páxina 9 e remata na páxina 157. Contén ilustracións de Johan Ledo. Fíxose unha reimpresión en 1979.¹²¹

-C: terceira edición, 1982, non exenta e co mesmo título que a anterior, na colección «Biblioteca Básica da Cultura Galega. Literatura», patrocinada polas Deputacións de Galicia, e editada pola Editorial Galaxia.¹²² Precede ao texto

¹¹⁹ O concepto de «diasistema» tomado por Segre da dialectoloxía de Uriel Weinreich resultaría rendible no estudo crítico textual da novela e desa comunidade textual (Segre 1979), tarefa que proxectamos para outro lugar.

¹²⁰ Xunta de Galicia, Deputación de Ourense, Concellos de Allariz, Castro Caldelas e Ourense, Universidades de Santiago Compostela, A Coruña e Vigo.

¹²¹ A editorial é responsable dos criterios de actualización.

¹²² Nota antes do limiar: «O texto orixinal foi adaptado á ortografía actual. Tamén se fixeron correccións de tipo morfosintáctico. En canto ó léxico, ofrécese ao final do libro un pequeno vocabulario no que se substitúen algúns termos empregados polo autor e que consideramos como non galegos. Estas palabras van marcadas no orixinal co signo *».

unha nota editorial sen título e un «Limiar», ambos sen firma.¹²³ Reimprimiuse en 1987, 1989, 1991 e 1993.

-D: cuarta edición, 1994, non exenta, co título *O porco de pé*. Despois dun «Limiar» de carácter xeral, o texto da novela abre o tomo I, dedicado á obra literaria en galego, das *Obras completas* de Vicente Risco da Editorial Galaxia e co patrocinio da Xunta de Galicia. O volume ten 581 páxinas. A novela comeza na páxina 11 e remata na páxina 117. Realizáronse as seguintes reimpresións: 1995, 1997 (exentas, na colección de Galaxia «Literaria», número 126), 2003a (exenta, xunto co selo coruñés La Voz de Galicia na súa «Biblioteca 120 Galega»), 2003b, 2007, 2012, 2013 (exentas, na «Biblioteca Vicente Risco» e «Literaria» de Galaxia). Como acabamos de ver, excepto a primeira, da que se realizou unha edición facsímil en 2008, as outras tres edicións contan con múltiples reimpresións. Algunhas son compartidas por Galaxia con outro selo. Os formatos son diversos, predominando os exentos nos últimos anos.

En canto á tradición indirecta, e deixando aparte a bibliografía crítica na recepción inmediata e posterior de *O porco de pé*, contamos con citas do texto en gramáticas e bases de datos; así como dúas traducións íntegras, ao castelán en 2001 e ao catalán en 2013. A importancia da tradición indirecta, que Paul Mass incorpora ao *stemma*, abre o camiño a unha análise que postergamos por falta de espazo neste lugar (Mass 2012 [1927]: 31).

III. 2. 1. Descripción do texto A

Caracterízase polos seguintes riscos: un número notable de variantes que se rexistran no discurso do narrador e no dos personaxes; unha escrita que trata de reflectir a fala popular mesmo en digresións de alta cultura e en diferentes rexistros paródicos; o uso de dialectalismos da zona de orixe do autor; a tendencia ao diferencialismo (Mariño 2008: 227); e o emprego, inconsciente ou a mantenta, de castelanismos. Estes trazos están filtrados pola peneira irónica e metalingüística dos xogos verbais, que son o eixo construtivo do texto. Daquela, o contexto histórico, literario e lingüístico da edición *princeps* esixe unha análise demorada:

III. 2. 1. 1. Circunstancias editoriais

O porco de pé sae do prelo tras un período de censura do directorio militar que é asemade o motor da súa creación, pois a novela é unha sátira da ditadura de Miguel Primo de Rivera e a sociedade que a produciu. Estas circunstancias, xenéricas e históricas, explican tamén certa precipitación editora, con falta evidente de revisión, coma se a novela tivese que saír á rúa canto antes, cando o

¹²³ A editorial é, pois, a responsable destes paratextos.

declive do réxime era palpable. Ao non existir manuscritos, a fasquía pre-editorial do texto só pode conxecturarse ata o día en que aparezan novos documentos que dean solución ás variantes e erros da *princeps*. A nosa hipótese consiste en que houbo dous tempos distintos na redacción do texto, ou mesmo, a fusión de dous relatos distintos en orixe.

A predecesora da editorial Nós foi Lar, creada por Ánxel Casal e Leandro Carré Alvarellos en 1924. Cando a revista *Nós*, fundada en 1920 por Vicente Risco, Castelao, Arturo Noguerol e outros intelectuais, deixa de imprimirse en Ourense en febreiro de 1923, é acollida finalmente por Lar, vinculada, como a revista, ao movemento das Irmandades da Fala.¹²⁴ En 1927, coa separación dos socios, Ánxel Casal deixa Lar e funda a editorial Nós, que seguirá encargándose na Coruña da revista homónima e dos traballos do Seminario de Estudos Galegos, así como da novela de Risco e as obras doutros escritores consagrados. Coñecerá unha nova etapa en Santiago de Compostela a partir de maio de 1931 e ata a guerra civil, cando é destruída a imprenta e asasinado o seu director, daquela alcalde deste concello. Isto explica a desaparición de documentos da editorial, entre eles, os manuscritos das obras editadas.

Por outra banda, a difícil situación económica da empresa editorial e a pasividade do autor ante a conveniencia dunha reedición mellorada da novela explican que non houbese máis impresos en vida de Risco. Este renunciou, ademais, á práctica literaria en galego cando se autoimpuxo, mediante prego de descargo durante a guerra, o esquecemento do propio pasado nacionalista (Rodríguez 2002: 45).

III. 2. 1. 2. Vicente Risco ante o idioma galego escrito

Risco comeza a usar o idioma galego na oratoria en 1917 e na prensa en 1918. Axiña participa nos debates sobre a unificación da escrita galega (Monteagudo 1995: 88 e ss.), encetando en 1919 o primeiro dunha serie de dez artigos e traballos, ao longo de cinco anos, sobre diversos aspectos dunha posible norma lingüística común. A cuestión preocupaba aos escritores desde o Rexurdimento, e a esa altura do século XX había xa definidas varias orientacións que podemos agrupar a grandes trazos en tres correntes: a escrita fonética (impulsada por Aurelio Ribalta), a que postula o achegamento ao portugués (defendida por Xohán Vicente Viqueira), e a ecléctica, que reivindica a escrita dos Precursores, con atención á literatura medieval e ás posibles achegas do portugués para contrarrestar o peso do castelán. Risco adscríbese a esta última e declárase partidario da liberdade ortográfica. Con esta bagaxe, entra na polémica iniciada por Ribalta en *A Nosa Terra* a propósito dos artigos que Viqueira viña

¹²⁴ Esta empresa publicaba a importante colección Lar de novela curta, un instrumento de popularización da lectura en galego que, xunto a outras coleccións, tales como Céltiga de Ferrol e Alborada de Compostela, difundirían o relato en galego entre 1924 e 1928.

publicando desde 1917 neste boletín sobre a ortografía que debería adoptar o idioma galego. Aínda amosándose partidario da liberdade, concede Risco preeminencia teórica á solución fonética, «que foi a das nosas línguas romances, hastra qu'a pedantería dos humanistas dos séculos XV e XVI trouxo esa *macana* da ortografía etimolóxica» (Risco 1919; cursivas no orixinal). Agora ben, como pensa que a ortografía fonética pode levar a unha sorte de esperantismo ortográfico, opta por seguir a empregada por Rosalía, Curros, Pondal e Lamas: «Ten a gracia decorativa dos apóstrofos, dos guiós, dos acentos circunflexos, que lle dan un aire europeo que non debiera perder. Non hai qu'esquecel-a estética que n'esto tamén hai. E inda estaría millor si, contr'o parecer do mestre Ribalta, adotaramos as consonantes dobres do portugués: ph, lh, ss, mm, que campan tan ben. ¿E logo non?» (Risco 1919: 4).

En 1926 entra de novo en polémica sobre a lingua galega, contestando a Evaristo Correa Calderón e a Manuel Amor Meilán. Rexeita a proposta lusista do primeiro, nunha posición xa manifestada no artigo de 1919 que acabamos de citar (Correa 1926; Risco 1919: 3; 1926b). Cando o segundo propón acudir ao «galego que non se fala», é dicir, ao que permanece esquecido nos documentos medievais, Risco non o contradi pero si fai unha glosa ao listado co que Meilán exemplifica a súa proposta, indicando con referencias a autoridades que o uso de algúns dos termos arcaicos citados está vivo. Con isto quere indicar que son moitos os que están a pór en práctica unha proposta que lle parece loable, aínda co matiz de que «hai que guiarse tamén do gusto» (Amor 1926; Risco 1926c). Prosegue na teima en 1927, explicando a necesidade de facer entender aos escritores e lectores que se queixan das novidades estrañas no galego, que este está vivo e evoluciona. Cómpre contribuír á súa mellora facendo accesibles os documentos medievais, procurando que non se perda o galego dos falantes máis vellos ou das comarcas máis arrecunchadas. Aclara tamén a natureza do léxico común co portugués e dos cultismos, patrimonio internacional que o galego non debe rexeitar (Risco 1927).

Hai un texto de 1926, momento próximo á edición da novela, no que Risco expresa opinións e dúbidas sobre cuestións ortográficas. Escribe sobre a formación do plural das palabras acabadas en *-án*, *-én*, *-ín*, *-ón*, que os falantes do norte e noroeste de Galicia fan en *-ns*; mentres os do sur, especialmente os ourensáns, fan en *-ás*, *-és*, *-ís*, *-ós*. Despois de xustificar, mediante leis de evolución fonética que daquela se manexaban, a forma dialectal por el usada, conclúe: «Pra min, tan lexítema é unha grafía com'a outra» (Risco 1926). Interesa salienta tamén que o autor expresa dúbidas, que espera resolvan os expertos, sobre a formación dos plurais das palabras rematadas en *-l* e *-r* pregunta que solución é a mellor: *papés* ou *papeis*); acerca da vocalización dos grupos consonánticos cultos, e sobre que sufixos deben usarse: *-enza*, *-zón* ou *-encia*, *-ción*.

En 1933, na recensión do *Vocabulario castellano-gallego* das Irmandades da Fala da Cruña, celebra un traballo tan esperado, dada a escaseza de estudos que obriga aos escritores a recorrer a material vello. De novo insiste na defensa dos comarcalismos (dialectalismos), que, ao seu xuízo, non deben ser omitidos; antes ao contrario, deberían xeralizarse para enriquecer o idioma galego. Ademais, a decisión de suprimilos pode ser errada, porque é dubidoso que todas as expresións así consideradas sexan realmente comarcais, sobre todo se o enfoque provén da área coruñesa ou mariñá (Risco 1933).

Cando o Seminario de Estudos Galegos elabora *Algunhas normas para a unificación do idioma galego* (1933),¹²⁵ Risco recíbeas con optimismo desde Nós. Non son estritas, di, pois dan abonda liberdade ao escritor, e logran un equilibrio entre as solucións fonéticas e as etimolóxicas. En efecto, adoptan, para facilitar a lectura, a grafía <x> en todos os casos de representación da prepalatal fricativa xorda. Afirma Risco que provisionalmente haberá que aceptalas, pero que cando o galego entre no ensino, debería volver «inmediatamente ás formas que podemos chamar clásicas e máis á ortografía etimolóxica» (Risco 1934). En efecto, ese mesmo ano, e seis despois de sacar á luz *O porco de pé*, edita na editorial Nós o ensaio literario *Mitteleuropa (Impresións d'unha viaxe)*, onde se advirte como novidade, debida á aplicación do principio etimolóxico que o autor antes rexeitaba e agora defende, a substitución do uso exclusivo da grafía <x> pola tríade <j, g, x>, para a representación da consoante fricativa prepalatal xorda.

Ramón Mariño Paz sinala a evolución de Vicente Risco desde un interdialectalismo que rexeitaba a uniformización lingüística en 1919, ata o convencemento en 1933 da necesidade de estudos científicos para acadar unha norma enxebre e diferenciada (Mariño 2008: 22). Máis que renunciar ao esforzo entre todos de converter a forma dialectal en forma xeral, diríamos que o cambio notable que se observa en Risco se produce con respecto á ortografía etimolóxica.

III. 2. 1. 2. Vicente Risco e as gramáticas do galego arredor do ano 1928

Risco manexou con toda probabilidade o *Compendio de Gramática Galega* de Leandro Carré Alvarellos, publicada na Imprenta Nova da Coruña en 1919 coas iniciais R.A. Na relación que fai en 1933 para indicar a escaseza de estudos gramaticais, non menciona estes importantes apuntamentos de gramática, aínda que si o *Diccionario* (Carré 1928, 1933).¹²⁶ Pero Carré alude ao *Compendio* nas «Verbas limiares» do primeiro tomo de 1928 do *Diccionario*: «seguimos co'esto a forma gráfica adoutada pol-a case totalidade dos escritores, como xa

¹²⁵ En 1936 realizouse unha *Engádegas ás Normas pra a unificación do idioma galego*.

¹²⁶ «... dino de loubanza de Carré Alvarellos, s'ó segundo volume non estivera feito con demasiada presa» (Risco 1933).

fixemos no noso *Compendio de Gramática Galega*» (Carré 1919: 5). E Risco refírese indirectamente a esta obra na recensión devandita a LUGRÍS FREIRE, ao enfrontarse coa teima de acabar cos provincialismos: «Eu ben sei qu'isto responde á nobre cobiza d'erguel-o galego o máis que se poida no rango das línguas cultas. Tal n-outroa o empeño da que Carré Aldao chama Escola Cruñesa, na qu'o propio LUGRÍS áchase catalogado. Empeño dino de loubas» (Risco 1922 [1982: 89]).

O certo é que o texto A acorda con moitas das propostas gramaticas de Carré en 1919, caracterizadas pola liberdade de escolla entre variantes que o *Compendio* recolle. Por exemplo, como a alternancia vocálica é fenómeno propio do galego, reconece Carré o dereito do escritor ao uso indistinto do que chamariamos solucións dialectais dos distintos bloques galegos, así como ao reflexo na escrita da fala: «el / il», «ese / ise», «dormir / durmir», «primeiro / pormeiro». Dá carta de natureza ao uso do *e* paragórico, á alternancia de grafías consonánticas en casos como «cariz / carís», así como á variedade de terminacións en palabra como «verdá / verdade», «irmán / irmau / irmao». Carré recolle tamén a posibilidade dos plurais «papés», «calzós», «algús», que aparecen no texto A da novela de Risco.

A principal discordancia entre Risco e Carré atopámola no uso de diacríticos, que o coruñés procura simplificar: «Outras diccións perden tamén letras e únense ás seguintes, sinalando estas perdas c'un apóstrofe, pero esto non se debe facer na escritura literaria, senón cando se queira imital-a fala dos paisanos. Algunhas veces, sin embargo, pódese facer no verso» (Carré 1919: 29). Outro importante desacordo é o uso dos tempos compostos verbais co auxiliar haber, que nin se mencionan no *Compendio*.

A *Gramática do Idioma Galego* de Manuel LUGRÍS FREIRE debe estar presente tamén na análise do texto A. Publicada en 1922 pola imprenta Zincke, toma como base a *Gramática* de José Antonio Saco y Arce de 1868, e a *Gramática Histórica* de Vicente García de Diego, tal como se indica nos limiares (LUGRÍS 1922, 1931: VI). Contamos cunha recensión de Risco, publicada en *La Zarpa*, na que se opón á «guerra declarada» de Manuel LUGRÍS contra os chamados provincialismos (é dicir, dialectalismos). Risco reacciona a prol da lingua oral contra o perigo de morte dunha lingua culta que cristaliza nas gramáticas sen comunicación coa fala. Considera que os provincialismos manteñen vivo un idioma, fronte aos cultismos, que son os «elementos osificados do lingoaxe» (Risco 1922 [1982: 90]). Para evitar os cultismos, propón acudir aos arcaísmos, para o cal fala de novo da conveniencia de realizar edicións accesibles dos textos medievais.

Como exemplo da relación textual entre *O porco de pé* de 1928 e a *Gramática*, na que LUGRÍS non dubida en prescribir cando considera oportuno, podemos apuntar casos en que o texto da novela acorda ou difire da norma

gramatical do coruñés. Unha mostra de coincidencia é a aceptación por Lugrís das formas compostas dos verbos co auxiliar haber.¹²⁷ Un exemplo de discordancia vén sendo que, mentres Lugrís Freire sinala a preferencia da serie «este, esta, esto, ese, esa, eso, aquel, aquela, aquilo» e só acepta a variante nas formas neutras: «isto, iso»,¹²⁸ Risco usa as formas dialectais «iste, ise, aquil», facendo por outro lado alternar as formas neutras «esto/isto», «eso/iso».

III. 2. 2. *Descrición do texto B*

A editorial Galaxia reedita a novela de Risco en 1972 como parte dun proxecto de reconstitución da narrativa galega que quere apoiarse nos textos clásicos contemporáneos. Desde os seus inicios en 1950, esta editorial seguiu unha norma flexible que se expresaba nos paratextos dos libros e que terminou callando en 1966 na *Gramática elemental del gallego común* de Ricardo Carballo Calero, que incorporaría no sucesivo as normas da Real Academia Galega (RAG). Caracterizada polo autonomismo e a preferencia polo galego literario, non era a de Galaxia a única opción normativa, pois conviviou con propostas reintegracionistas xurdidas arredor do artigo de Manuel Rodrigues Lapa en 1972, e mesmo outras rescatadas da etapa de entreguerras, como a de Leandro Carré, que edita unha *Gramática* en 1967. Urxida pola nova Lei de Educación de 1970, que permitía o ensino do galego na escola, a RAG publica as *Normas ortográficas do idioma galego* en 1970, con algunhas novidades na reedición de 1971, *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, e tamén na seguinte, de 1977. En 1971 aparecen tamén as *Bases* do Instituto da Lingua Galega (ILGA) e *Gallego I*, o primeiro dos seus catro manuais, que dá preferencia ao galego falado. Neste contexto explícanse as características da edición do Texto B: sendo abondo respectuosa co texto A, apártase del nos seguintes casos:

En primeiro lugar, e seguindo a tendencia de suprimir os diacríticos que na preguerra se usaron como estratexia diferencialista con respecto ao castelán (Alonso Pintos 2006: 134, 187), desaparecen guións, apóstrofes que reproducen elisións e síncope da fala popular, e elimínanse acentos circunflexos, por exemplo «ôs Adiantos das Cencias».

A continuación, substitúense os plurais «sesiós», «cás», propios da área dialectal de Ourense; por «sesións», «cans», pertencentes ao bloque occidental do galego, que se prefíre. Quedan unificados os plurais dos vocábulos polisílabos agudos acabados en *-al* coa eliminación da posibilidade *-ás*: «providenciás», «parciás» pasan a «providenciáis», «parciáis». Isto indica que o

¹²⁷ «mais tamén se fai, sobre todo modernamente, cō verbo *haber*, por exemplo: *Eu houbera, habería ou houbese falado*. [...] o verbo *ter* é o auxiliar que debe empregarse, sin que por elo se desbote o auxiliar *haber*» (Lugrís 1931: 47, 97; cursivas no orixinal).

¹²⁸ «Cando [...] teñen certo sentido neutro e non se refiren a persoas» (Lugrís 1931: 34).

texto B segue a edición das *Normas* de 1971, onde se cambia a formación destes plurais, que fora un dos puntos máis discutidos entre a RAG e o ILG (Alonso Pintos 2006: 293), xa que a solución *-ás* contaba con tradición literaria e apoio do Seminario de Estudos Galegos, amais de ser a escollida por Risco. Mencionamos, por último, a modificación, non sempre, das variantes patrimoniais dos sufixos *-zón*, *-enza*, para unilas ás voces nas que se impuxeron as solucións *-ción*,

-encia: «considerazón», «independenza» son cambiadas por «consideración», «independencia».

III. 2. 3. *Descrición do texto C*

A editorial Galaxia reedita a novela de Risco en 1982. O texto C segue exclusivamente o texto B, e transfórmao ostensiblemente. Os cambios aplícanse de acordo coas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* publicadas en 1982 polo ILGA e a RAG, tras a aprobación do Estatuto da Autonomía de Galicia e a entrada do galego de maneira oficial no ensino.¹²⁹ O precedente destas normas aprobadas pola Xunta de Galicia foron as *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego*, da Universidade de Santiago de Compostela (1977), «onde o autonomismo se reforzaba arredor dun galego común e tendía pontes a aqueles defensores do idioma que postulaban unha maior aproximación á lingua portuguesa» (Alonso Pintos 2006: 286-287). As *Bases* tiveron unha ampla pegada, chegando a influír na reedición da *Gramática del gallego común* de Carballo Calero (1979). Tras elas, publicáronse tamén as *Normas da Comisión de Lingüística* (1980) e as *Orientacións para a escrita do noso idioma* da Asociación Socio-Pedagóxica Galega (1979, dúas edicións en 1980, e 1982).

O texto C somete a novela a grandes cambios. Por exemplo, representa o encontro de preposición «a» e artigo determinado reflectindo a lingua oral: «á/ó, ás/ós». Procura, en cambio, eliminar riscos considerados impropios da escrita literaria, pois son reflexo da fala popular como «administración», «proteución» e «ideia». Corrixe hiperenxebrismos como «nervoso». Detecta castelanismos no léxico, sinálaos cun asterisco e agrúpaos nun glosario final onde aparece a lectura que se considera correcta (v.g. «sabañós» > «frieiras»). Elimina os castelanismos sintácticos: por exemplo, a incorrecta colocación do pronome persoal átono (v.g. «e onde pódese dicir» > «onde se pode dicir»), as formas verbais compostas e as contaminacións da conxugación española (v.g. «houberan pasado» > «pasasen»; «pasaran» como imperfecto de subxuntivo > «pasasen»). Substitúe formas do pronome persoal e dos demostrativos da zona

¹²⁹ No seu traballo sobre a codificación do galego entre 1950 e 1980, Serafin Alonso Pintos (2006: 291) quere chamar a atención sobre a relación directa que se dá entre a elaboración de propostas e a evolución do marco legal do sistema de ensino en España.

dialectal ourensá polas preferidas pola normativa: «il», «iste» por «el», «este». Substitúese a forma «lle» con significado plural por «lles»: por exemplo, «aquil que lles berraba aos seus mancebos». O texto C, en suma, somete a novela de Risco a unha fonda actualización normativa coa finalidade de convertela nun texto apto para aprendizaxe do idioma galego na escola.

III. 2. 4. *Descrición do texto D*

Este texto atense ás reformas das *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* de 1994-1995, levadas a cabo polo ILGA e a RAG e aprobadas en 1995. Segue fundamentalmente o texto C, desbotando os asteriscos e o glosario final que a edición de 1982 usaba para advertir dos castellanismos léxicos. O copista acode ao texto A para resolver lecturas problemáticas, pero non o ten como base.

Engádense algúns cambios relativos ao léxico, nos que se termina de fixar a tendencia culta etimoloxizante e a eliminación de castellanismos. Vemos «garavata» onde A, B tiñan «cravata» e C, «garabata»; e «xulgados» onde A, B presentan «xusgados» e C, «xuzgados», por exemplo. Queda a solución *-án* para o sufixo latino *-anum*: «cristián», en lugar de «cristiano». En canto á morfosintaxe, segue os cambios realizados por C.

III. 3. *Collatio e stemma*

Tomando como punto de referencia A, texto autorizado por Risco, por moito que descoñecemos a consideración que lle merecía, procedeuse a un cotexo de cada unha das tres edicións con ese texto base. Do cotexo empezou a xurdir luz sobre os criterios editoriais aplicados en cada caso, e dos que acabamos de dar conta en relación coa normativización actualizadora de cada copista. Sen termos en máis pormenores, e segundo o exame de erros comúns, podemos establecer o seguinte *stemma*: do texto A dérívase o texto B, que á súa vez é o punto de partida do texto C, que ignora A. O texto D segue o texto C e, esporadicamente, o texto A. Os erros de A pasan a B e C, e as copias xeran á súa vez novos erros. O texto D herda algúns e procura corrixir outros, recorrendo o copista ao texto A ou aplicando a conxectura.

En suma, hai tres liñas de transmisión textual: A--->B, B--->C, C---> D (que parcialmente segue A).

Se analizamos as traducións, observamos que esta tradición aberta afecta só á castelá de Miguel Hernández Sola (2001). O tradutor non segue o texto A, malia existir exemplares accesibles en diferentes bibliotecas do texto A. Prefire basearse en D, *textus receptus* daquela. A tradución ao catalán de Eduard del Castillo Velasco (2013) si parte de A, *editio princeps*, seica pola edición facsímil en 2008. Así, mentres a castelá engade erros novos (por exemplo,

traduce «pautos de retro» por «compromisos adquiridos»), a catalá ofrece un texto óptimo desde o punto de vista filolóxico.

Finalmente, ilustraremos cunha cita a transmisión e cruzamento de erros (en cursiva) cuxas liñas esquematizamos no *stemma*. Engadimos tamén a tradición indirecta das traducións:

A: «O Dr. Alveiros, co libro diante e os ollos perdidos no espazo, lonxe do mundo de Maya, matinaba na inanidade de total-as cousas...»

B: «O *Dr.* Alveiros, co libro diante e os ollos perdidos no *espacio*, lonxe do mundo de Maya, matinaba na *inantidad* de *todalas* cousas...»

C: «O *Dr.* Alveiros, co libro diante e os ollos perdidos no *espacio*, lonxe do mundo de Maya, matinaba na *inention* de *tódalas* cousas...»

D: «O *doutor* Alveiros, co libro diante e os ollos perdidos no *espacio*, lonxe do mundo de Maya, matinaba na *inention* de *tódalas* cousas...»

Trad. ao castelán: «El doctor Alveiros, con el libro delante y los ojos perdidos en el espacio, lejos del mundo de Maya, reflexionaba sobre la *inention* de todas las cosas...»

Trad. ao catalán: «El doctor Alveiros, amb el llibre davant i la mirada perduda en l'espai, lluny del món de Maya, rumiava en la inanitat de totes les coses...»

III. 4. *Constitutio textus* e edición crítica

Como adiantamos, *O porco de pé* non pode ser obxecto dunha edición crítica *stricto sensu*, pero si dunha edición que mereza o nome de crítica polo traballo previo de análise textual que axude a recuperar un texto de tradición contaminada desde o primeiro testemuño. As innovacións contaminadoras prodúcense por *divinatio* ou por prurito actualizador dos copistas nos textos B, C e D; e pola utilización de dúas fontes, unha delas de forma intermitente, polo copista de D (Mass 2012 [1927]: 37).

O texto resultante, que teremos que chamar texto E, ten como base a edición príncipe, que é actualizada moderadamente, e ve emendados por conxectura erros orixinais, ofrecendo como resultado un texto diferente aos das edicións anteriores. Leva anotacións culturais e filolóxicas, sendo estas as menores posibles, posto que un prefacio dará conta da «historia do texto» e a súa problemática filolóxica.

Referímonos coa expresión «actualización moderada» aos límites que pensamos deben poñerse a un texto clásico contemporáneo como o que nos ocupa. Na medida do posible somos respectuoso co orixinal. Por un lado

eliminamos diacríticos, e metaplasmos transcritores da fala popular, usamos a ortografía etimolóxica, e desfacemos variantes do texto A a prol da lectura hoxe normativa. Por outro lado, somos fieis ao *usus scribendi* de Risco, aínda nos casos de agramaticalidade desde a perspectiva normativa de hoxe: non cambiamos as formas dialectais de non existir variantes no texto A, respectamos os sufixos populares en rexistros científicos («explicadeira»), a ampliación semántica que fai de «derradeiro» como sinónimo de «último», a interpolación do pronome «se» e a permanente posposición do pronome persoal átono, así como o emprego de «haber» como auxiliar de tempos verbais compostos, entre outras tomas de decisión.

IV. COLOFÓN

Na nosa proposta de nova edición crítica e actualizada de *O porco de pé* de Vicente Risco, por riba da recollida mecánica de variantes, partimos do principio da escola neolachmanniana que Orduna toma de Pasquali (1988: 6): «un conocimiento directo y lo más completo posible de la *historia del texto* es la mejor y más segura propedéutica a la *recensio*» (Orduna 2000: 7; cursivas en el original). Esa historia ten, como acabamos de ver, unha finalidade hermenéutica evidente, aparte da función de dar sentido e mellorar a escolla de variantes.

Por outra banda, Pasquali, seguindo a Mass, chama a atención sobre a importancia no *stemma* das liñas de transmisión transversal, cando o texto ten unha tradición aberta. Ocorre así con *O porco de pé*, que ofrece unha rama horizontal aberta xa no momento en que B introduce innovacións particulares do copista que atende á actualización ortográfica (v. g. «provindenciáis»). Neste caso, non hai que preocuparse de acadar un *stemma* rigoroso, senón de valorar cada un dos seus elementos coa mesma atención. A nosa edición non pretende ser puramente reconstrutiva porque quere chegar ao lector cunha mínima actualización que facilite a lectura. Ese criterio funciona á hora de anotar o texto con aclaración filolóxicas imprescindibles, e preferir notas hermenéuticas para aclarar o contexto cultural da obra. Defendía Paul Mass na *Crítica del texto* a intuición como instrumento tan valioso como o rigor no seguimento das fases do traballo de crítica textual. Nós trata de aplicala máis na historia do texto, conxeturando unha etapa pre-editorial da que daremos conta noutro lugar cando a edición crítica de *O porco de pé* saia á luz.

BIBLIOGRAFÍA

Fontes primarias

- RISCO, Vicente (1928): *O porco de pé: novela*, A Cruña, Nós.
- RISCO, Vicente (1972): *O porco de pé e outras narracións*, Vigo, Galaxia.
- RISCO, Vicente (1982): *O porco de pé e outras narracións*, Vigo, Galaxia.
- RISCO, Vicente (1994): *O porco de pé*, en *Obras completas*, vol. 1, Vigo, Galaxia / Xunta de Galicia: 9-117.
- RISCO, Vicente (2001): *El cerdo de pie*, Trad. de Miguel Hernández Sola, Madrid, Trama.
- RISCO, Vicente (2013): *El porc dempeus*, Trad. Eduard del Castillo Velasco, Ourense, Xunta de Galicia / Fundación Risco.

Fontes secundarias

- ALONSO PINTOS, Serafín (2006): *O proceso de codificación do galego moderno (1950-1980)*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- AMOR MEILÁN, Manuel (1926): «El gallego que no se habla», *B.R.A.G.*, 182, 01 de abril: 25-32.
- ASOCIACIÓN SÓCIO-PEDAGÓXICA GALEGA: (1979 en ciclostil, 1980a, 1980b): *Orientacións para a escrita do noso idioma*, Santiago, Xistral.
- ASOCIACIÓN SÓCIO-PEDAGÓXICA GALEGA (1982): *Orientacións para a escrita do noso idioma*, Ourense, Galicia Editora.
- BÉDIER, Joseph (1928): «La tradition manuscrite du *Lai de l'ombre*. Réflexions sur l'art de éditer les anciens textes», *Romania*, 54: 161-196; 321-356.
- BLECUA, Alberto (1983): *Manual de crítica textual*, Madrid, Castalia.
- CARBALLO CALERO, Ricardo (1966-1979): *Gramática elemental del gallego común*, Vigo, Galaxia.
- [CARRÉ ALVARELLOS, Leandro] R.A. (1919): *Compendio de gramática galega*, A Cruña, Imprenta Nova.
- CARRÉ ALVARELLOS, Leandro (1928): *Diccionario galego-castelán*, 2 vols, A Cruña, Lar (2ª edición, 1 vol, 1933).
- CONTINI, Gianfranco (1986): *Breviario di ecdotica*, Milano, R. Ricciardi.
- GALAXIA (1952): «Verbas limiares», en Ramón Cabanillas, *Antífona da Cantiga*, Vigo, Galaxia.
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente (1909): *Elementos de Gramática Histórica Galega (Fonética-Morfología)*, Burgos, Imprenta y Librería Hijos de Santiago Rodríguez.
- ENRÍQUEZ SALIDO, María do Carmo (1981): «Notas sobre a normativa ortográfica de Vicente Risco», en *Nós, Orense*, número extraordinario: 41-46.
- FREIXEIRO MATO, X. Ramón (1988): *Historia da lingua galega*, Vigo, A Nosa Terra.
- INSTITUTO DE LA LENGUA GALLEGA (1971): *Gallego 1*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago.
- INSTITUTO DE LA LENGUA GALLEGA (1972): *Gallego 2*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago.

- INSTITUTO DE LA LENGUA GALLEGA (1974): *Gallego 3*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago.
- LUGRÍS FREIRE, Manuel (1922): *Gramática do idioma galego*, A Cruña, Zincke Hnos. (2ª ed. corr. e aum., A Cruña, Moret, 1931).
- MARIÑO PAZ, Ramón (1998): *Historia da Lingua Galega*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco.
- MARIÑO PAZ, Ramón (2004): *Historia de la lengua gallega*, Muenchen, Lincom GmbH.
- MAAS, Paul (2012 [1927]): *Crítica del texto*, Trad. Andrea Baldissera e Rafael Bonilla Cerezo, Sevilla, Universidad Internacional de Andalucía, 2012.
- MARTINES, Vicent (1999): *L'Edició filològica de texts*, València, Universitat de València.
- MONTEAGUDO, Henrique (1995): «Ideas de Vicente Risco sobre a lingua galega», en *Congreso Vicente Risco*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia: 87-127.
- MONTEAGUDO, Henrique (2001-2002): «Propostas e debates sobre o galego culto no período de entreguerras. 1. Primeira etapa (1917-1927)», *Revista Portuguesa de Filologia*, 24: 1-51.
- MONTEAGUDO, Henrique (ed.) (1995): *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*, Vigo, Galaxia.
- ORDUNA, Germán (1995): «La edición crítica como arte de edición. 1. Interpretatio-Iudicium», *Incipit*, XV: 1-22.
- ORDUNA, Germán (2000): *Ecdótica. Problemática de la edición de textos*, Kassel, Reichenberger.
- ORDUNA, Germán (2005): *Fundamentos de crítica textual*, edición de Leonardo Funes / José Manuel Lucía Megías, Madrid, Arco.
- PASQUALI, Giorgio (1988): *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze, Le Lettere.
- PÉREZ PRIEGO, Miguel Ángel (2011): *La edición de textos*, 2ª ed. aumentada e actualizada, Madrid, Síntesis.
- REAL ACADEMIA GALLEGA (1970): *Normas ortográficas do idioma galego*, A Cruña, Real Academia Gallega.
- REAL ACADEMIA GALLEGA (1971): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, A Cruña, Real Academia Gallega.
- REAL ACADEMIA GALLEGA (1977): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, A Cruña, Real Academia Gallega.
- RISCO, Vicente (1919): «Prosas galeguistas. Ortografía. A Provincia», *A Nosa Terra*, 95, 25 de xullo: 3-4.
- RISCO, Vicente (1921): «Plan pedagóxico prá galeguización das escolas», *Nós*, 6, 24 de xuño, e 7, 25 de outubro.
- RISCO, Vicente (1922): «Provincialismos e cultismos», *La Zarpa*, 95, 16 de novembro [reproducido en *Prosas de Risco en La Zarpa' (1921-1923)*, Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo, Orense, 1982: 89-90].
- RISCO, Vicente (1926a): «Ensaio para un catálogo da lingua galega», Seminario de Estudos Galegos, 30 de xaneiro. [Reproducido como «Pr'o catálogo da léngua galega», en *Homenaxe ó 70 aniversario do Seminario de Estudos Galegos*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega, 1993: 19-63].
- RISCO, Vicente (1926b): «Os homes, os feitos, as verbas. Porfías diversas», *Nós*, 26, 15 de febreiro: 16.
- R[ISCO, Vicente] (1926c): «Lexigrafía. O galego que se non fala», *Nós*, 29, 15 de maio: 15-16.

- RISCO, Vicente (1926d): «Tribúa aberta. A Fala galega», *El Pueblo Gallego*, 11 de setembro: 1.
- RISCO, Vicente (1927): «Da renacementa galega. A evolución do galego e os seus críticos», *A Nosa Terra*, 233, 1 de febreiro: 9-10. [Reproducido de *Céltiga*, Bós Aires, 10 de decembro].
- [RISCO, Vicente] (1933): «Os homes, os feitos, as verbas. *Vocabulario castellano-gallego de las Irmandades da Fala, Cruña*», *Nós*, 118, 15 de maio: 228.
- RISCO, Vicente (1934): «Os homes, os feitos, as verbas. Pra a unificación do idioma galego», *Nós*, 121, 15 de xaneiro: 17.
- LAPA, Manuel Rodrigues (1972): «A recuperación literaria do galego», *Colóquio/Letras*, 13: 5-14.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Olivia (1993): «Documentación acerca de las distintas consideraciones de Vicente Risco sobre la lengua y la literatura gallega», *Revista de Filología Románica*, 10: 221-240.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Olivia (2001): *La obra narrativa de Vicente Risco*, Madrid, Universidad Complutense. (<http://eprints.ucm.es/3328/>)
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Olivia (2002): *Vicente Risco, escritor, etnógrafo e ideólogo do galeguismo*, Vigo, Ir Indo.
- SACO ARCE, Juan A. (1868): *Gramática Gallega*, Lugo, Soto Freire.
- SANTAMARINA, Antón (1993): «V. Risco lexicógrafo», en *Homenaxe ó 70 aniversario do Seminario de Estudos Galegos*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega: 13-16.
- SEGRE, Cesare (1979): *Semiótica filolóxica. Textos y modelos culturales*, Murcia, Editum, 1990.
- SEGRE, Cesare (1985): *Principios de análisis del texto literario*, Barcelona, Crítica.
- UNIVERSIDADE DE SANTIAGO (1977): *Bases para unificación das normas lingüísticas do Galego. Resume dos seminarios celebrados na Universidade de Santiago de Compostela desde decembro de 1976 a xuño de 1977*, edición non venal, Madrid, Anaya.
- UNIVERSIDADE DE SANTIAGO (1980): *Bases para unificación das normas lingüísticas do Galego*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago.
- XUNTA DE GALICIA (1980): *Normas ortográficas do idioma galego*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia [reproducidas en Xunta de Galicia, *Boletín Oficial da Xunta de Galicia*, 10, xuño: 26-30].